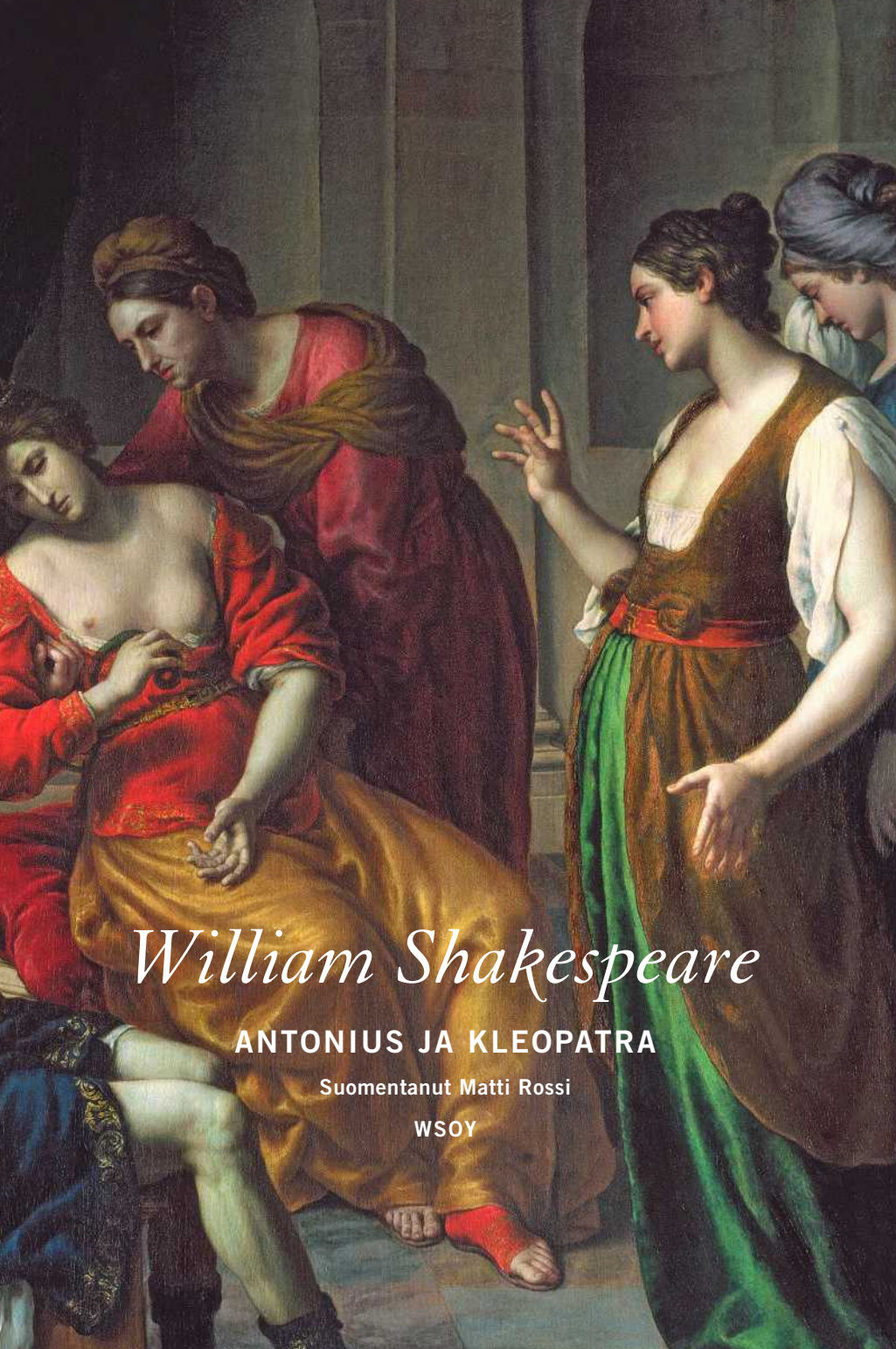

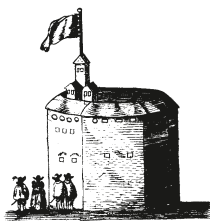

William Shakespeare

ANTONIUS JA KLEOPATRA

Suomentanut Matti Rossi

WSOY

WILLIAM
SHAKESPEARE
Antonius ja Kleopatra

SUOMENTANUT MATTI ROSSI
ESIPUHE JAANA TOIVARI-VIITALA

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

Teos on saanut WSOY:n kirjallisuussäätiön tukea.

Toimitus kiittää professori Matti Rissasta asiantuntija-avusta.

Toimitus Alice Martin ja Saara Pääkkönen

Englanninkielinen alkuteos *Anthony and Cleopatra*
työssä on käytetty mm. The Arden Shakespeare
ja The Oxford Shakespeare -editioita.

© WSOY ja Matti Rossi 2013
Esipuhe © Jaana Toivari-Viitala 2013

Suomennoksen esitysoikeuksia valvoo Nordic Drama Corner Oy,
Meritullinkatu 33 E, 00170 Helsinki.

Etulehden kuva Claes Jancsz Visscherin Lontoon-panoraamasta n. 1625
Nimiösivun kuvassa ensimmäinen Globe-teatteri (1599–1613)
Sivulla 219 Martin Droeshoutin muotokuva Shakespearesta
ns. ensimmäisestä foliopainoksesta

Graafinen suunnittelu Martti Ruokonen

ISBN 978-951-0-33086-9

PAINETTU EU:SSA

SISÄLLYS

Antonius ja Kleopatra – roomalainen rationaalisuus ja egyptiläinen aistillisuus	7
--	---

Antonius ja Kleopatra

Näytelmän henkilöt	25
I näytös	27
II näytös	58
III näytös	104
IV näytös	152
V näytös	191
William Shakespearen elämä	219

ANTONIUS JA KLEOPATRA – ROOMALAINEN RATIONAALISUUS JA EGYPTILÄINEN AISTILLISUUS

Antonius ja Kleopatra -näytelmää on sanottu William Shakespearen loisteliaimmaksi ja kieliasultaan kauneimmaksi tragediaksi, jossa rakkauden jumala Venuksen ja sodan jumala Marsin myyttinen kohtaaminen on puettu historialliseen asuun. Vertauskuvana voidaan pitää myös tarua Herkuleesta ja Lyydian kuningattaresta, jossa viimeksi mainittu onnistuu naisille ominaisella juonittelukyvylään alistamaan voimakkaan sankarin. Näytelmän perusasetelma, vastakohtapareilla leikittely, tuo kerrontaan väriä ja dynamiikkaa. Naisellisuus peilautuu miehisyyttä vasten, tunteikas intohimo kohtaa järjen, vuode sotatantereeseen. Myös päätapahtumapaikat ovat toistensa vastakohtia; elämä Egyptissä, nautintojen tyysijassa, eroa huomattavasti arkisesta puurtamisesta Italiassa.

Antiikkia ihailtiin suuresti renessanssin aikana ja sivistyneistö oli hyvin perillä kreikkalais-roomalaisesta historiasta ja kulttuurista. Vilkkaan käännöstoiminnan seurauksena myös henkilöt, jotka eivät osanneet latinaa tai joiden latinan taito ei ollut täysin sujuvaa, pääsivät osallisiksi antiikin kirjallisuuden aarteista. Nuori William Shakespeare oli käynyt Stratford-upon-Avonissa King's New Grammar School -nimistä koulua. Tuo »Grammar» viittaa nimenomaan latinan kieliooppiin, joten hän kuului niihin henkilöihin, jotka pystyivät tutustumaan alkuperäisiin latinankielisiin teksteihin. Shakespearen mielenkiinto kreikkalais-roomalaista historiaa ja kulttuuria kohtaan on nähtävissä jo näytelmässä *Titus Andronicus*, joka on todennäköi-

sesti varhaisin Shakespearen kirjoittama tragedia. Tämä 1580-luvun puolivälin ja 1590-luvun alun välillä valmistunut teos kertoo fiktiivisistä Rooman imperiumin myöhäiskaudella käydyistä taisteluista gootteja vastaan. Muinaisuuteen sijoittuvan *Titus Andronicus* -näytelmätekstin puitteissa Shakespeare nosti kuitenkin myös esiin ajan-kohtaisia aiheita, jotka liittyivät muun muassa kuningatar Elisabetin hallintokauden loppuvaiheisiin ja kruunun periytymiskysymykseen sekä koston etiikkaan. Päivänpolttavien aiheiden tunnistaminen ei liene ollut yleisölle vaikeaa, sillä nykyisyyden tulkitseminen ja ymmärtäminen klassisen kulttuurin lähdeaineiston kautta oli vakiintunut osa Shakespearen ajan koulujen opetusohjelmaa.

Publius Ovidius Nason (43 eaa. – 17/18 jaa.) teosta *Muodonmuutoksia* (*Metamorphoses*) pidetään merkittävimpänä Shakespearea innoittaneena klassisena teoksena. Latinankielistä tarinakokoelmaa käytettiin koulujen oppikirjana. Shakespeare oli siis tutustunut tähän Ovidiuksen tekstiin jo nuorena. Kirjan eräästä latinankielisestä kappaleesta on jopa löytynyt Shakespearen nimikirjoitus, jonka alkuperäisyys on tosin kyseenalainen. Arthur Goldingin käännettyä *Muodonmuutoksia*-teoksen englanniksi vuonna 1567 siitä tuli Elisabetin ajan suosituinta lukemistoa. Shakespearen toinen innoituksen lähde antiikin ajoilta oli Plutarkhoksen *Kuuluisien miesten elämäkertoja*. Plutarkhos esittelee teoksessaan rinnakkain 46 kuuluisan kreikkalaisen ja roomalaisen sankarin elämäkerrat. Marcus Antoniuksen elämää verrataan teoksessa Makedonian kuningas Demetrios Poliokretekseen tavalla, jossa Antonius katsotaan kahdesta vertailukohteesta paremmaksi.

Plutarkhoksen esitys Antoniuksesta (ja Kleopatrusta) pohjautui osin ensikäden tietoihin. Hänen isoisänsä ystävä, lääkäri Philotas, oli ollut opiskelemassa Alexandriassa Antoniuksen Egyptissä oleskelun ajankohtana. Philotaksen oli onnistunut päästä jopa kuninkaallisiin keittiöihin, jossa valmisteltiin Antoniuksen ja Kleopatran ylellisten juhlien herkut. Plutarkhos kuitenkin myös mainit-

see rakastavaisten tarinan eri vaiheita käsittelevien huhujen suuren määrän, eli kaikista yksityiskohdista ei ole varmaa tietoa. Pian Kleopatran kuoleman jälkeen Aktionin taistelun voittajaa Caesaria ihannoiva ilmapiiri tuotti toinen toistaan kielteisempiä mielikuvia Egyptin huora-kuningattaresta. Augustus-lisänimen ottaneen Caesarin propagandakoneisto siirtyi kuitenkin asteittain painottamaan Aktionin taistelun voitokkuutta Kleopatran mustamaalaamisen sijaan. Mielikuvat Kleopatrasta ovat kaikesta huolimatta eläneet Augustuksen muistoa huomattavasti voimakkaampina, välillä kielteisinä, välillä ihannoivina. Vaikka todellista kokonaisvaltaista henkilökuvaa on vaikea hahmottaa kaikkien esitettyjen mielikuvien alta, on kiistaton tosiasia, että Kleopatra oli merkittävä hallitsija. Hänestä on myös säilynyt lisänimi, jota ei aiemmilta Egyptin hallitsijoilta tunneta: Philopatris, »hän, joka rakastaa maataan».

Shakespeare-tutkija Jonathan Baten mukaan Plutarkhoksen tärkein opetus Shakespearelle oli, että inhimilliset yksityiskohdat valottavat menneisyyttä usein paremmin kuin persoonattomat historialliset faktat. Sir Thomas Northin laatima englanninkielinen käännös *Kuuluisien miesten elämäkertoja* -teoksesta julkaistiin vuonna 1579. Shakespearen roomalaisaiheisista näytelmistä kolme, *Julius Caesar*, *Antonius ja Kleopatra* sekä *Coriolanus*, pohjautuvat tähän tekstiin. Yllä mainituista näytelmistä Northin tekstiä läheisimmin, osittain jopa sanatarkasti noudattaa todennäköisesti 1606 valmistunut *Antonius ja Kleopatra*. Vastaavanlainen lainaaminen, kopioiminen ja antiikin jäljitteleminen katsottiin renessanssin aikana ihailtavaksi taitavuudeksi, jonka avulla muinaisuudessa luodulle teokselle annettiin uusi elämä. Plutarkhoksen alkuperäisteoksesta poiketen näytelmässä on merkittävä rooli Antoniuksen seuraajalla Punaparralla, jonka on katsottu kommentoivan tapahtumien kulkua Shakespearen omasta näkökulmasta. Toinen eroavaisuus Plutarkhoksen kirjaan on Shakespearen näytelmän fokus. Plutarkhoksen esityksessä miehet ovat pää-tarkastelun kohteena. Shakespearen tekstissä Egyptin tarunhoitoi-

sella kuningattarella Kleopatralla on vähintään yhtä merkittävä rooli kuin Antoniuksella. Näytelmä huipentuu nimenomaan Kleopatran eikä niinkään Antoniuksen kuolemaan.

Antonius ja Kleopatra -näytelmän tarina ajoittuu Rooman-Parthian sotien aikaan päättyen tilanteeseen, jossa Kleopatra ja Antonius ovat kuolleet. Roomaa johtanutta triumviraattia ei enää ole, ja Aktionin taistelun voittaja Octavius Caesar on nouseva Rooman keisariksi. Englantilaisten renessanssinäytelmien yleistä rakennetta noudattaen tarina esitettiin näyttämöllä kohtauksesta toiseen etenevänä jatkumona. Kohtauksia on näytelmässä yhteensä 42, enemmän kuin missään toisessa Shakespearen näytelmässä. Syy kohtausten suureen määrään lieenee se, että tarina sijoittuu maantieteellisesti laajalle Välimeren alueelle, joka kattaa Egyptin, Syyrian, Kreikan ja Italian. Draamatekstin jako viiteen näytökseen on tehty jälkikäteen. Vaikka näytelmä yleisesti luokitellaan tragediaksi, se sisältää myös romanttisen näytelmän ja komedian aineksia. Elisabetin aikana näytelmien julkaiseminen ei ollut kovin keskeisellä sijalla, sillä niitä ei ollut tarkoitettu luettaviksi. *Antonius ja Kleopatra* -näytelmä on kirjattu silloiseen tekijänoikeusrekisteriin (Stationer's Register) vuonna 1608 ja se julkaistiin niin sanotussa ensimmäisessä foliopainoksessa vuonna 1623. Tämä on näytelmän ainoa säilynyt versio ja sen on arveltu pohjautuvan Shakespearen omaan käsikirjoitukseen. *Antonius ja Kleopatra* ajoittuu Shakespearen myöhäisempään kauteen. Se on kieleltään vapaampi kuin hänen aiemmat tiukemmin runomittaan sidotut näytelmätekstinsä.

Tarina etenee historiallista tapahtumaketjua myötäillen. Ensimmäisessä kohtauksessa roomalaiset sotilaat Philo ja Demetrius pohtivat Antoniuksen häpeällisen päätöntä ihastumista Kleopatraan. Mars-jumalan kaltaisesta uljaasta sotilaasta on tullut mustalaisnaisen himoa vilvoittelevat palkeet, huoran narri. Tässä englanninkielinen kuningatarta merkitsevä sana, *queen*, muuntuu muotoon *quean*, joka tarkoitti huoraa. Viite mustalaisiin (suom.

mustanaamaan) pohjaa Shakespearen aikalaisen Georg Abbotin vuonna 1599 ilmestyneeseen teokseen *Brief Description of the Whole World wherein is particularly described all the Monarchies, Empires, and Kingdoms of the same, with their Academies*. Abbotin mukaan Kleopatran ei katsottu olleen mustaihoinen vaan väriltään kullanruskea, kuten mustalaiset (Abbottin »runagates«).

Avauskohtauksessa ollaan Egyptissä, ja näyttämölle astuvat itse rakastavaiset sekä palvelija, joka tuo uutisia Roomasta. Antoniusta ei palvelijan tuoma viesti kiinnosta. Hän on täysin Kleopatran lumoissa. Toisen kohtauksen aikana järki vie kuitenkin voiton hurmuksesta. Antonius ottaa vastaan sanansaattajat. Roomasta tulevat uutiset ovat huonoja. Antoniuksen vaimo Fulvia on Antoniuksen veljen kanssa punonut sotajuonia Caesaria vastaan liittoutumalla Sisiliaan asettuneen sotapäällikkö Sextus Pompeiuksen kanssa. Tempaus on kuitenkin epäonnistunut. Vaikka Antoniuksen veli ja Fulvia ovat selvinneet tapauksesta ehjin nahoin, Fulvia on myöhemmin sairastunut ja menehtynyt. Antonius on toivonut vapautuvansa aviopuolisostaan, mutta kuolinviestin saatuaan hän katuu aiempaa toivettaan. Hän tuntee voimakasta tarvetta palata kotiin, niin vaimonsa poismenon kuin kiristyvän valtapoliittisen tilanteen vuoksi. Hän kutsuu seuralaisensa Punaparran luokseen ja käskee tämän hoitaa äkkilähdön vaatimat järjestelyt. Hän ilmaisee myös toiveensa erota Kleopatrista sovussa, mutta ilman tuskaa eivät »Egyptin kahleet» hänestä irtoa (kolmas kohtaus):

ja vaikka tänne jäät, et jätä lähtijää,

ja minä, vaikka täältä lähdän, tänne jään.

(I.3.)

Neljäs kohtaus valottaa tilannetta Roomassa. Hallitsevan triumviraatin jäsenet Lepidus ja Caesar paheksuvat Antoniuksen leväperäistä elämää Egyptissä. Caesar toivoisi Antoniuksen palaavan

entiselleen urheaksi miehekkääksi itsekseen. Tämä olisi todella toivottavaa, sillä Sextus Pompeius on uhkaavasti kasvattanut valtaansa Sisiliassa ja onnistunut luomaan itselleen erittäin vahvan laivaston. Sotilaallinen selkkaus näyttää väistämättömältä. Egyptissä Kleopatra riutuu Antoniusta ikävöiden (viides kohtaus). Hänen palvelijattarensa tuo hänelle Antoniuksen lähettämän lahjan, tämän suudelmin peitetyn helmen. Vaikka Egypti tyhjenisi asukkaista, Kleopatra vannoo lähettävänsä rakastetulleen tervehdyksen joka päivä.

Toinen näytös avautuu Sisiliassa. Antoniuksen elämäntyöä Egyptissä paheksuu nyt vuorostaan Sextus Pompeius. Tämä ei ota uskoakseen, että Lepidus ja Caesar olisivat kokoamassa sotajoukkonsa häntä vastaan. Roomassa triumviraatin kaikki jäsenet ovat kokoontuneet yhteen (toinen kohtaus). Ennen keskittymistä Sisiliasta nousevan sotilaallisen uhan poistamiseen Antonius ja Caesar käyvät pitkän sanavaihdon, joka koskee Antoniuksen mahdollista osallisuutta Fulvian aiempiin juonitteluihin. Sopusadaan aikaan ja sinetöidään naittamalla Caesarin sisar Octavia Antoniukselle. Kolmannessa kohtauksessa Antonius tunnustaa aiemmin usein hairahduneensa, mutta olevansa tästedes mallikelpoinen aviomies:

Elämässäni on ollut monta mutkaa,
mutta tästä lähin tieni kulkee suoraan.

(II.3.)

Tietäjä kehottaa Antoniusta ottamaan etäisyyttä Caesariin ja palaamaan Egyptiin. Totta nimittäin on, että Antoniuksen onni häviää aina tämän ollessa yhdessä Caesarin kanssa. Vaikka uusi avio-onni kukoistaa, toteaa näytelmän sankari, että hänen ilonsa asuu idässä. Toisaalla Lepidus ja Caesarin seuralaiset valmistelevat sotaretkeä Sextus Pompeiusta vastaan (neljäs kohtaus), ja Egyptissä kaipuussa ja rakkaudessa kieriskelevä Kleopatra saa raivokohauksen, kun sanansaattaja tuo uutisia Antoniuksen solmimasta

avioliitosta (viides kohta). Viestintuojalle satelee sekä läimäyksiä että tukkapöllyä itämaiseen kuumaveriseen ja intohimoiseen taapaan. Kuudes kohta on edellisen täysi vastakohta. Järkevät ja rationaaliset roomalaiset, triumviraatin edustajat ja Sextus Pompeius, päätyvät sivistyneesti keskustelemalla rauhanomaiseen ratkaisuun ja yhdessäeloon. Rauhansopimusta juhlintaan illallisin. Keskustelunaiheiksi nousevat muun muassa egyptiläiset elämäntavat ja Antoniuksen uusi avioliitto. Punaparta toteaa avioliiton olevan luonteeltaan poliittinen. Hän uskoo sen lopulta hajoavan ja »kuristavan» Antoniuksen ja Caesarin ystävyys. Seitsemäs kohta kuvaa rauhansopimusta juhlie roomalaisia. Juomia nautitaan runsaasti ja pohditaan muun muassa Egyptin erilaisia ihmeitä, pyramideista krokotiileihin. Tummemman sävyn illanviettoon tuo Menas, Sextus Pompeiuksen seuralainen. Hän ehdottaa Sextus Pompeiukselle, että nyt olisi oivallinen hetki tapattaa triumviraatin jäsenet ja päästä maailman herraksi:

Nämä kolme, nämä kilpailijat, ovat
maailman jakaneet ja ovat sinun laivassasi.
Jos vain sallit, minä katkaisen
sen ankkurista köyden, ja kun ollaan
merellä, käyn heidän kimppuunsa,
ja heidän maailmansa on sinun.

(II.7.)

Häkeltynyt Sextus Pompeius toteaa, että ajatus olisi ollut mainio, jos Menas olisi toteuttanut sen Sextus Pompeiuksen tietämättä. Nyt, juonesta tietoisena, kunnia vaatii häntä pidättäytymään moisesta hankkeesta.

Kolmannessa näytöksessä Ventidius, joka on johtanut armeijaa Antoniuksen puolesta parthialaisia vastaan, palaa voitokkaana taistelusta. Hän neuvoo sotaherraansa, että voitosta huolimatta ei

tule olla korkea-arvoisempaansa loisteliaampi tai parempi. Roomassa Octavius Caesar jättää koskettavat jäähyväiset sisarelleen, joka lähtee Antoniuksen kanssa kohti Ateenaa (toinen kohta). Egyptissä virheistään viisastunut sanansaattaja esittää Kleopatralle tämän pyytämät tiedot Antoniuksen vaimosta sopivin sanankääntein (kolmas kohta). Octavia ei ole Kleopatran pitempi. Hän ei ole kaunis, eikä osaa kävellä majesteettillisesti:

Hän löntystää. Hänen ryhtinsä ja kävelynsä
ovat yhtä. Hän näyttää paremminkin ruumiilta
kuin elävältä, paremminkin patsaalta kuin ihmiseltä.

(III.3.)

Caesar tuottaa ongelmia Antoniukselle sotimalla Sextus Pompeius-taan (neljäs kohta). Tilanne on vaikea myös Octavialle, jonka on valittava tukeako veljeään vai puolisoaan. Antoniuksen tunteet kuohuvat, kun hän saa tiedon, että Sextus Pompeius on kuollut ja Caesar on vanginnut Lepiduksen (viides kohta). Tämän sanotaan vehkeilleen yhdessä Sextus Pompeiuksen kanssa Caesaria vastaan. Roomassa tiedetään raivostuneen Antoniuksen matkanneen Egyptiin (kuudes kohta). Kaiken kansan nähden hän on Alexandriassa loisteliain, dramaattisin elkein julistanut Isis-jumalattareksi pukeutuneen Kleopatran Egyptin, Ala-Syyrian, Kyproksen ja Lyydian yksinvaltiaaksi. Lisäksi Kleopatran ja Antoniuksen lapsille on annettu omat maa-alueensa hallittavaksi. Antoniuksen ja Kleopatran kerrotaan nyt lietsovan Lähi-idän valtioiden kanssa sotaa Roomaa vastaan. Mieheensä Egyptin-matkasta tietämätön Octavia on sillä välin saapunut Roomaan. Lankonsa toimista raivostunut Caesar kertoo rakastamalleen sisarelle, mitä on tapahtunut, ja julistautuu suurten jumalten valitsemaksi petetyn sisarensa kostajaksi. Caesarin sotajoukot etenevät nopeasti, tehokkaasti ja voitokkaasti ja haastavat Antoniuksen meritaisteluun

(seitsemäs kohta). Antoniusta neuvotaan välttämään meritaistelu, johon hän ei ole kunnolla varustautunut, ja sotimaan Caesaria vastaan maalla. Antonius ei kuitenkaan ota neuvoista vaarin. Niin ei myöskään tee Kleopatra, jota Punaparta neuvoo pysymään loitolla niin taistelusta kuin Antoniuksesta:

Se on varmaa, että teidän läsnäolonne on häiriöksi
ylipäällikölle, kun te kulutatte hänen sydäntään,
aivojaan ja aikaansa, niin ettei mitään säästy.
Häntä parjataan jo irstailusta, ja Roomassa saa kuulla,
että eunukki Fotinus ja teidän seurueenne naiset
ovat tämän sodan johtajia.

(III.7.)

Caesar neuvoo seuralaistaan Taurusta ehdottomasti pidättäytymään maasodasta ennen kuin taistelu merillä on käyty loppuun (kahdeksas kohta). Antonius puolestaan asettaa ratsuväkinsä asemiin, joista näkee Caesarin armeijan saapuvien laivojen määrän ja muodostelman (yhdeksäs kohta). Antonius kärsii meritaistelussa karvaan tappion ja häpeän (kymmenes kohta). Kleopatra pakenee taistelusta, ja jonkin ajan kuluttua Antonius seuraa häntä. Antoniuksen häpeä tapahtuneesta ei tunne rajoja ja hän kehoittaa seuralaistaan ottamaan hänen omaisuutensa ja karkaamaan Caesarin luo. Kleopatra on tapahtuneesta lohduton ja sanoo, ettei voinut tietää Antoniuksen pakenevan taistelusta hänen peränsään. Sananvaihtoa lopulta seuraava sopu sinetöidään suudelmalla (yhdestoista kohta). Caesar vastaanottaa Egyptin hovista saapuneen sanansaattajan, joka välittää Antoniuksen pyynnön saada säilyttää henkensä joko Egyptiin tai Ateenaan asettuneena, sekä Kleopatran ilmoituksen, että hän palvelee tästedes Caesaria, mutta toivoo lapsensa saavan pysyä Egyptin hallitsijana (kahdestoista kohta). Thidias, Caesarin seuralainen, saa tehtäväkseen vie-

dä Caesarin vastauksen Kleopatran hoviin. Antoniuksen henkeä ei säästetä, eikä Kleopatran pyyntöön myönnytä, ellei hän karkota tai tapata Antoniusta. Egyptissä Kleopatra pohtii yhä omaa vastuutaan Antoniuksen paosta. Punaparta vakuuttaa, ettei syy ole kuningattaren:

Hänen nautiskelunsa ei voinut olla
päällikkyyden este siinä vaiheessa,
kun käytiin sotaa, jossa puoli maailmaa
oli rintamassa toista puolta vastaan,
ja hän itse oli pääsyy kiistaan.
Häpeä se oli, hänen tappionsa veroinen,
kun lähtiessään karkuun
teidän laivojenne seuraten
hän jätti oman laivastonsa merelle.

(III.13.)

Kun Antonius Caesarilta saapuneen vastauksen kuultuaan uhoaa haastavansa tämän kaksintaisteluun, saa Punaparta lisäaiheen surkutella entistä sotasankaria:

Niin, älä epäilekään, että Caesar
mahtavine armeijoineen luopuu
onnestaan ja suostuu taistelemaan
julkisesti gladiaattoria vastaan!
Huomaan, että järkevyys on osa
miehen onnea, ja olosuhteet vaikuttavat
hänen olemukseensa niin, että huonosti
käy kummallekin. Että Antonius,
kärsittyään kaikki onnen oikut,
saattaa vielä uneksia, että Caesar
herruudessaan ottaa vastaan

mitättömän miehen haasteen!

Olet nujertanut hänen järkensäkin, Caesar.

(III.13.)

Kleopatra myötäilee puolestaan täysin hänelle esitettyä tulkintaa, että ainoastaan pelko, ei rakkaus, oli saanut hänet Antoniuksen seuralaiseksi. Sanansaattajan suudellessa kuningattaren kättä paikalle saapuva Antonius raivostuu ja antaa ruoskia Thidiaksen. Mustasukkaisuuskohtauksen laannuttua Antoniuksen ja Kleopatran onnistuu jälleen kerran saavuttaa sopu, jota päätetään juhlia. Punaparta katsoo Antoniuksen olevan nyt lopullisesti tuhoon tuomittu:

Näen joka kerran,
miten päällikkömme sydän laajenee,
kun aivot kutistuvat.

(III.13.)

Neljäs näytös alkaa Caesarin valmistautuessa lopulliseen taisteluun. Antoniuksen kaksintaisteluhaaste saa hänet pelkästään nauramaan. Kunnia vaatii, että Antonius nyt puolestaan valmistautuu kohtaamaan Caesarin sotajoukot (toinen kohta). Hän pitää sydäntä särkevän jäähyväispuheen seuralaisilleen; jopa Punaparta liikkuu. Jälleen kerran heikkoutta kuvataan naisten ominaispiirteeksi:

Mitä tarkoittatte, armollinen herra,
kun noin suuren surun aiheutatte heille?
Katsokaa, he itkevät, ja minä, tyhmä aasi,
olen liikuttunut kyyneliin. Hävetkää,
ei miehiä noin naisiksi saa muuttaa.

(IV.2.)

Antoniuksen mukaan puhe oli tarkoitettu kannustukseksi taisteluun, joka on oleva voitokas. Hän kehottaa miehiään hukuttamaan synkät mietteensä viiniin ennen taistelun koittoa. Yöllä vartiossa olevat sotilaat kuulevat maan alta kuminaa, jonka he tulkitsevat merkitsevän, että Antoniuksen palvoma Herkules-jumala on lähdössä pois (kolmas kohta). Aamun koittaessa on aika pukea sotahaarniskat (neljäs kohta). Kleopatra avustaa rakastettuaan huolehtivan hellästi, mutta on epävarma taistelun lopputuloksesta. Taisteluun valmistauduttaessa eräs sotilas ilmoittaa Antoniukselle, että tämän uskollinen seuralainen Punaparta on jättänyt herransa ja siirtynyt Caesarin leiriin (viides kohta). Antonius ei soimaa ystäväänsä, vaan katsoo tapahtuman oman kurjan kohtalonsa seuraukseksi. Hän lähettää Punaparralle tämän jälkeensä jättämän omaisuuden sekä ystävällisen saatekirjeen. Caesarin katalia toimia seuratessaan Punaparta katuu syvästi pakoaan (kuudes kohta). Hän ei katso voivansa osallistua taisteluun entistä herraansa vastaan, vaan aikoo särkynein sydämin vetäytyä kaikesta sivuun.

Antonius etenee taistelussa haavoittuneen ystävänsä Scarruksen kanssa. He kuulevat perääntymissoittoa jostain kaukaa. Voitto näyttäisi olevan saavutettavissa (seitsemäs kohta). Kleopatralla ilmoitetaan taistelun suotuisasta käänteestä (kahdeksas kohta). Hän ylistää niin Scarrusta kuin Antoniusta. Alexandrian kaduilla järjestetään voittoparaati. Yössä hortoilee kurjuuttaan valittava Punaparta (yhdeksäs kohta). Hän rukoilee kuolemaa. Paikalle saapuvat vartijat löytävät hänet maahan lyhyhistyneenä ja kuolleen. Seuraavana aamuna Antoniukselle selviää, että Caesar aikoo jatkaa taistelua merellä (kymmenes kohta). Nähdessään Antoniuksen sotajoukkojen valmistautuvan meritaisteluun Caesar kuitenkin päättää odottaa hiukan (yhdestoista kohta). Meritaistelun alettua egyptiläinen laivasto pettää Antoniuksen ja pakenee (kahdestoista kohta). Kaikki on menetetty, ja Antonius on raivoissaan Kleopatralle:

Minut petettiin.

Voi sitä ihmishahmon ottanutta paholaista!

Tuhoavaa noitaa, jonka katse aiheutti

minun sotani ja looetti ne,

jonka syli oli minun voitonseppeleeni,

korkein tavoitteeni,

joka teki niin kuin aito mustalainen

solmutempunsa ja vekoitteli minut

tappioni ytimeen.

(IV.12.)

Kleopatra raivostuu syytöksistä niin, että katuu, kun ei ole jo surmannut Antoniusta. Charmian, Kleopatran seuralainen, ehdottaa, että monumenttinsa lukkojen taakse vetäytynyt Kleopatra lähettäisi Antoniukselle viestin (kolmastoista kohta). Kuningatar ryhtyy toimeen. Viestissä kerrotaan, että Kleopatra on surussaan tehnyt itsemurhan ja että viimeinen sana, jonka hän sai sanotuksi ennen kuolemaansa, oli hänen rakastettunsa nimi. Kun Antonius saa tämän viestin, hänen vihansa muuttuu epätoivoksi (kolmastoista kohta). Hän pyytää palvelijaansa Erosta riistämään herraltansa hengen, mutta Eros surmaakin Antoniuksen sijaan itsensä (neljästoista kohta). Antonius heittäytyy miekkansa päälle, mutta huomaa vain haavoittuneensa. Hänen paikalle kutsumansa vartijat kieltäytyvät saattamasta surmatyötä päätökseen. Paikalle saapuu Diomedes, Kleopatran seuralainen. Hänellä on viesti Kleopatralta. Aiemmin lähetetty itsemurhauutinen ei ollut totta. Sen tarkoituksena oli ollut Antoniuksen vihan lievennyttäminen. Kuningatar oli kuitenkin pelästynyt viestin mahdollisia seurauksia ja halusi Antoniuksen tietävän todellisen tilanteen. Antonius pyytää, että hänet viedään Kleopatran luo, ja hän kuolee tämän käsivarsille (viides-toista kohta).

Viidennessä, viimeisessä näytöksessä Caesar saa tietää Antoniuk-

sen kuolemasta, mikä aiheuttaa hänessä surumieltä. Paikalle saapuvalla egyptiläiselle lähetille Caesar vakuuttaa Kleopatran saavan kunniallisen kohtelun. Lähetin poistuttua hän kuitenkin käskää oman seuralaisensa mennä Kleopatran luo vangitsemaan tämän ja varmistamaan, ettei hän riistä itseltään henkeä. Caesar tahtoo nimittäin vakuutuksistaan huolimatta tuoda nöyryytetyn kuningattaren voittokulkueessaan Roomaan. Kleopatra saa tietää Caesarin aikeista (toinen kohtaus). Hänen onnistuu hankkia itselleen käärme, joka on piilotettu korilliseen viikunoita. Valitsemalla kuoleman Kleopatra ja hänen seuralaisensa Charmian ja Iras välttyvät roomalaisten suunnittelemalta nöyryyttävältä kohtelulta. Jopa menehtyneen kuningattaren luo saapunut Caesar joutuu kunnioittavasti toteamaan:

Hän oli urhoollinen loppuun asti,
tähtäsi ja osui meidän suunnitelmiimme,
ja kuninkaallinen kun oli, meni omaa tietään.

(V.2.)

Näytelmän kauniiksi lopuksi Caesar heltyy niin, että antaa alaistensa haudata Kleopatran tämän rakastaman Antoniuksen rinnalle:

Haudattakoon hänet Antoniuksen viereen.
Maailmassa ei ole hautaa, jossa lepäisi
niin kuulu pari. Nämä suuret tapahtumat
järkyttävät niitä, jotka aiheuttavat ne,
ja noiden kahden tarina on yhtä lailla
säälin arvoinen kuin hänen kunniansa,
joka sai sen aikaan. Armeijamme
osallistuu kunnioittavasti näihin
hautajaisiin, ja siirtyy sitten Roomaan.

(V.2.)

Elisabetin ajan Englannissa vallitsi voimakas sensuuri, mikä teki ajan-kohtaisten poliittisten aiheiden esittämisen näyttämöllä vaaralliseksi. Yhteiskuntakriittinen tematiikka oli naamioitava historiallisiin tapahtumiin. Koska yleisön oli kuitenkin suhteellisen helppo tunnistaa muinaisuuteen tai myytteihin kiedottuja kannanottoja aikalaisia askarruttaviin kysymyksiin, vaati näytelmän esittäminen kirjoittajaltaan usein harkintaa. Esimerkkitapauksena voidaan mainita Fulke Greville (1554–1628), joka ennen Shakespearea oli kirjoittanut näytelmän *Antonius ja Kleopatra*. Hän tuhosi käsikirjoituksensa ilman, että sitä koskaan esitettiin. Syynä oli pelko, että tarina suuresta sotilaasta, jonka tuhosi hänen kuningatarta kohtaan tuntemansa intohimo, koskettaisi liian läheisesti Elisabetin ja Essexin jaarlin suhdetta. Shakespeare toi oman versionsa näyttämölle vasta Elisabetin kuoltua. Valta Englannissa oli vaihtunut. Kuningas Jaakko VI näki keisari (Octavius Caesar) Augustuksen omana esikuvanaan, ja Shakespearen teatteriseurue, The King's Men, oli hovin suojeluksessa. Neitsyt-kuningatar Elisabetin ajan pidättyväisyys oli tuolloin vaihtunut hyvinkin ilakoivaksi ja vapaamieliseksi elämänmenoksi. Vaikka tarkkaa tietoa näytelmän ensiesityspäivästä ei ole säilynyt, pitävät monet tutkijat vuotta 1606 sekä näytelmän synty- että ensiesitysjanakohtana. Hovimarsalkan arkistoista löytyy maininta vuodelta 1669, jonka mukaan Shakespearen The King's Men -teatteriseurue oli esittänyt näytelmää vuosina 1609–1642 Blackfriars'-teatterin näyttämöllä. On todennäköistä, että näytelmää esitettiin myös The Globe -teatterissa. Teatteriseurueen johtavan näyttelijän Richard Burbagen on oletettu näytelleen Antoniuksen osan. Kleopatran roolissa olleen miesnäyttelijän henkilöllisyyttä ei tiedetä. Nykyään tätä osaa pidetään Shakespearen näytelmien hienoimpana varttuneelle naisnäyttelijälle kirjoitettuna roolina. Vaikka Shakespearen tiedetään myös itse näytelleen varhaisissa tuotoksissaan, on kuitenkin epätodennäköistä, että hän olisi tehnyt näin *Antoniuksen ja Kleopatran* esityksissä.

Jaana Toivari-Viitala

- Bate, Jonathan & Dora Thornton, *Shakespeare – Staging the World*, The British Museum Press 2012.
- Bate, Jonathan & Eric Rasmussen (eds.), *William Shakespeare – Anthony and Cleopatra*, Macmillan 2009.
- Blakeney, Katherine, Ovid's Metamorphoses and the Plays of Shakespeare, *Student Pulse. Online Academic Student Journal* 1:12 2009, 1–4. <http://www.studentpulse.com/articles/105/ovid-s-metamorphoses-and-the-plays-of-shakespeare>
- Chaveau, Michel, *Cleopatra Beyond the Myth* (käännös alkuperäisteoksesta *Cléopâtre au-delà du mythe*, David Lorton), Cornell University Press 2002.
- Chaveau, Michel, *Egypt in the Age of Cleopatra* (käännös alkuperäisteoksesta *L'Egypte au temps de Cléopâtre*, David Lorton), Cornell University Press 2000.
- Heiskanen-Mäkelä, Sirkka, *Euroopan kirjallisuuden valtavirtauksia Keskiäjalta esiromantiikkaan*, Gummerus 1989.
- Lloyd, Alan B., The Reception of Pharaonic Egypt in Classical Antiquity, A.B. Lloyd (ed.), *A Companion to Ancient Egypt*. Vol. 1, Blackwell 2010, 1067–1085.
- Suttard, David & Sam Moorhead, *31 BC: Anthony, Cleopatra and the fall of Egypt*, British Museum Press 2012.
- Toivari-Viitala, Jaana, Kleopatra. Kohukuningatar jo eläessään, *Tiede* 8/2001, 46–50.
- Vartiainen, Pekka, *Länsimaisen kirjallisuuden historia*, BTJ Kustannus 2009.

Antonius ja Kleopatra

KLEOPATRA:

Mitä sinä mutiset?

PUNAPARTA:

Se on varmaa, että teidän läsnäolonne on häiriöksi
ylipäällikölle, kun te kulutatte hänen sydäntään,
aivojaan ja aikaansa, niin ettei mitään säästy.
Häntä parjataan jo irstailusta, ja Roomassa saa kuulla,
että eunukki Fotinus ja teidän seurueenne naiset
ovat tämän sodan johtajia.

Sotapäällikkö Marcus Antonius on menettänyt otteensa. Vaikka
hän on yksi Rooman valtakuntaa hallitsevasta triumviraatista,
hän vetelehtii rakkauden huumaan Egyptissä kuningatar
Kleopatran luona.

Intohimon ja velvollisuuden ristiriitoja kiinnostavasti peilaava
Antonius ja Kleopatra kuuluu historian ja kirjallisuuden suuriin
rakkaustarinoihin.

»Elisabetin ajan Englannissa vallitsi voimakas sensuuri,
mikä teki ajankohtaisten poliittisten aiheiden esittämisen
näyttämöllä vaaralliseksi. Yhteiskuntakriittinen tematiikka oli
naamioitava historiallisiin tapahtumiin», kirjoittaa Jaana
Toivari-Viitala esipuheessaan.

